

В'ячеслав Станіславський

**РОСІЙСЬКІ ВІЙСЬКА НА ТЕРЕНАХ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ,
ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ГАДАНЕ ЗАХОПЛЕННЯ НИМИ
КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО ТА РЕАКЦІЇ ТУРЕЦЬКОГО УРЯДУ
(грудень 1704 – січень 1705 рр.)¹**

**RUSSIAN TROOPS ON THE TERRITORY OF THE POLISH-LITHUANIAN COMMONWEALTH,
REPORTS OF THEIR ALLEGED CAPTURE OF KAMIANETS-PODILSKYI,
AND REACTIONS OF THE TURKISH GOVERNMENT (DECEMBER 1704 – JANUARY 1705)**

DOI: 10.58407/litopis.250603

© В. Станіславський, 2025. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4688-5978>

На основі архівних матеріалів, а саме документів російського посольства в Османській імперії, з'ясовано, що наприкінці 1704 – на початку 1705 рр. з її північних регіонів до Стамбула надходили звістки про зайняття російськими військами Кам'янця-Подільського, що викликало у турків значну тривогу та заходи у відповідь. **Метою статті** є введення до наукового обігу новознайдених фактів щодо цих повідомлень та їх аналіз на широкому тлі тогочасних політичних подій, а саме війни та політичного протистояння в Речі Посполитій, коли кожна зі сторін приділяла значну увагу позиції турецького уряду. **Встановлено**, що питання про владу над Кам'янцем було особливо болючим для османського керівництва, і про це знали представники верхівки Речі Посполитої та Кримського ханату, які намагалися використати таке ставлення в своїх політичних інтересах. Підґрунтям для підвищеної тривоги турків була суттєва військова присутність та участь у воєнних діях російських і українських військ на теренах Польсько-Литовської держави. Участь представника французького посольства в передачі інформації російському послу про дії турків дає змогу припускати, що про політичні обставини навколо гаданого підпорядкування Кам'янця-Подільського царю, було відомо також вищому керівництву Франції.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський, Османська імперія, Річ Посполита, Російська держава, Кримський ханат, Карл XII, Петро Толстой, Станіслав I Лещинський, Август II Сильний, Іван Мазепа.

Based on archival materials, namely documents of the Russian embassy in the Ottoman empire, it was found that at the end of 1704 – the beginning of 1705, news of the occupation of Kamianets-Podilskyi by Russian troops arrived in Istanbul from its northern regions, which caused considerable alarm among Turks and led to retaliatory measures. **The purpose of the publication** is to introduce into scientific circulation newly discovered facts about these messages and analyze them against the broad background of the political events of the time: namely, the war and political confrontation in the Polish-Lithuanian Commonwealth, when each side paid considerable attention to the position of the Turkish government. **It has been established** that the issue of power over Kamianets was particularly painful for the Ottoman leadership, and that representatives of the top brass of the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Crimean Khanate knew about it, and they tried to use this attitude in their political interests. The basis for the increased anxiety of Turks was the significant military presence and participation in military operations of Russian and Ukrainian troops on the territory of the Polish-Lithuanian Commonwealth. The participation of a representative of the French embassy in the transfer of information to the Russian ambassador about the actions of Turks allows us to assume that the political circumstances surrounding the alleged submission of Kamianets-Podilskyi to the tsar were also known to the top French leadership.

Key words: Kamianets-Podilskyi, Ottoman Empire, Polish-Lithuanian Commonwealth, Russian State, Crimean Khanate, Charles XII, Peter Tolstoy, Stanislav I Leshchynsky, August II Strong, Ivan Mazepa.

¹ Публікацію здійснено в рамках стипендіальної програми Центру діалогу ім.Юліуша Мерошевського (Publikacja powstała w ramach programu stypendialnego Centrum Dialogu im. Juliusza Mieroszewskiego).

Архівні матеріали, які спонукали до написання цієї статті і які будуть проаналізовані далі, оповідають про те, що в грудні 1704 – січні 1705 рр. верхівка Османської імперії отримувала повідомлення про загрозу переходу Кам'янця-Подільського, який тоді перебував під владою Речі Посполитої, під царську зверхність. Для розуміння, чому це здавалося туркам реальним, нагадаю, що в ті роки на теренах Польсько-Литовської держави тривала Велика Північна війна. Політичним розколом у цій державі прагнула якнайбільш ефективно скористатися Москва, чиї війська спрямовувалися туди для протистояння зі шведами та їх польськими прибічниками. Потенційно, при дуже сприятливому для росіян розвитку подій, це могло призвести до політичного підпорядкування Речі Посполитої Москві. Саме цього побоювалися в Бахчисарай та Стамбулі, адже з 80-х рр. XVII ст. чітко простежувалося прагнення Росії до завоювань у чорноморському напрямку. Мирний договір 1700 р., який завершив це протистояння, не міг надовго заспокоїти ні Кримський ханат, ні Туреччину, зважаючи на масштабні перетворення, які проводив Петро I і які були спрямовані на підготовку до наступних конфліктів зокрема з Османською імперією. Відтак заволодіння росіянами подільським містом із потужними фортифікаціями засвідчувало би значне зростання загрози з боку Московської держави, а тому новини про цю подію видавалися туркам вельми тривожними. А тим більше дразливою була ця інформація тому, що лише кількома роками раніше Кам'янець-Подільський Османська імперія повернула Речі Посполитій в результаті Карловицького договору 1699 р., що стало відчутною втратою для Стамбула й відгукнулося під час змін на султанському троні.

Загалом Порта уважно спостерігала за подіями в Речі Посполитій, отримувала різноманітні сигнали від воюючих сторін, як і з підпорядкованих їй політичних утворень. Щоб зрозуміти підбуртня появи та прийняття Стамбулом повідомлення про Кам'янець-Подільський, необхідно детальніше згадати цей подвійний контекст.

Отже, після поставлення королем Станіслава Лещинського шведський очільник Карл XII вирушив від Варшави до Сандомира, у серпні захопив Ярослав, далі попрямував до Львова, яким оволодів наступного місяця². Зазначаючи, що шведський король здійснив похід під Львів значною мірою з ініціативи великого коронного гетьмана Ієроніма Любомирського, щоб спонукати Порту до активної позиції³, Юзеф Фельдман називає цю акцію «найпомітнішою спробою підштовхнути турків проти Москви, зробленою перед Полтавою», яку здійснив Карл XII⁴. Оцінка походу шведського монарха до Львова як засобу тиску на турецьку політику зустрічається і в шведських істориків⁵. Тут варто пригадати, що, здобувши це місто, Карл XII звільнив значну кількість полонених турків і татар⁶. Після захоплення Львова шведський король чи думав про Київ⁷, чи планував заволодіти Кам'янцем-Подільським, але змінив цей намір у зв'язку з тим, що польський король Август II зайняв Варшаву⁸.

Похід Карла XII до Львова викликав занепокоєння в таборі прибічників Августа II через справедливе припущення, що йшлося про порозуміння з турками і татарами. Але Стамбул виявив цілком мирні настрої – до Августа II прибув посол на ім'я Ібрагім від нового султана Ахмеда III із нотифікаційним листом і запевненнями у дружбі. Представник імперії був добре прийнятий і при від'їзді отримав листи від короля до султана та великого візира. У цих посланнях Август II просив про припинення зв'язків із його противниками, покликаючись на перейняту кореспонденцію І. Любомирського з кримським ханом⁹. На додаток, про тодішню позицію османської влади свідчить також інформація про те, що ще по дорозі до Августа II, в Бережанах, де турецький посол зупинявся, він докоряв польному гетьману Адаму Миколаю Сенявському, що той не підтримує короля як слід¹⁰.

Проявом покращення становища Августа II стало й те, що після провалу планів на корону І. Любомирський змінив політичну орієнтацію – прагнув знову стати гетьманом під владою цього короля. Вже від серпня він мав таємні домовленості з двором Августа II, на кінець жовтня 1704 р. пропозиція про поновлення колишнього становища І. Любомирського була схвалена королем, а в середині листопада відбувся й сам перехід¹¹. У листопаді ж Август II відправив листи до українського гетьмана І. Мазепи з закликами збережен-

² Anusik Z. Karol XII. Wrocław–Warszawa–Kraków: Wyd-wo Ossolineum, 2006. S. 121–123.

³ Feldman J. Polska a sprawa wschodnia 1709–1714. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1926. S. 22.

⁴ Feldman J. Polska w dobie wielkiej wojny północnej 1704–1709. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1925. S. 65.

⁵ Tengberg E. Från Poltava till Bender. En studie i Karl XII: s turkiska politik 1709–1713. Lund, 1953. S. 6.

⁶ Anusik Z. Karol XII. S. 124.

⁷ Feldman J. Polska w dobie wielkiej wojny północnej 1704–1709. S. 65.

⁸ Герье В. Последний варяг. Древняя и новая Россия. 1876. Т. II. № 6. С. 99.

⁹ Feldman J. Polska w dobie wielkiej wojny północnej 1704–1709. S. 65–66.

¹⁰ Ibid. S. 65; Piwarski K. Hieronim Lubomirski, hetman wielki koronny. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1929. S. 142.

¹¹ Ibid. S. 154–155, 160, 167–168.

ня маєностей Ієроніма та підкоморія надвірного коронного Єжи Домініка Любомирських, як і Адама Сенявського¹².

Відносини Речі Посполитої з Росією на той час врегульовувалися Нарвським договором, укладеним у серпні 1704 р. Згідно з ним, Росія і Польсько-Литовська держава зобов'язувалися спільно протистояти Швеції. При цьому Москва мала відправити війська на допомогу союзнику, надавати грошові субсидії та сприяти припиненню повстання Семена Палія з поверненням полякам зайнятих повсталими українцями фортець¹³. Важливим наслідком договору, у контексті теми, яка розглядається, було віддалення можливості об'єднання Речі Посполитої під владою С. Лещинського та шведсько-польської виправи на Росію¹⁴. Ще одним із зауважених дослідниками наслідків зазначеної угоди було те, що польська сторона не змогла передбачити, що диспропорція сил між Річчю Посполитою та Росією незабаром призведе до використання цього трактату для підпорядкування Польсько-Литовської держави царатові¹⁵.

У серпні 1704 р. саксонсько-польські сили почали дії проти Познаня, в якому перебувала шведська залога. У вересні Август II зайняв Варшаву, залишену С. Лещинським, а наприкінці місяця відправив до Познаня генерал-поручика Йоганна Рейнгольда фон Паткуля з військами, щоб здобути місто, чого досягти не вдалося. Зимували війська російського корпусу в містах Верхньої Лужиці¹⁶. Оцінюючи діяльність допоміжних російських сил, польський дослідник Я. Бурдовіч-Новіцкі зазначив: «То був безпомилковий сигнал вторгнення Росії не лише на східні терени Речі Посполитої (того часу Мазепа відібрав Правобережну Україну з рук Палія), але також углиб країни. Вперше в історії російський солдат дістався до серця Польщі, і навіть її західних кордонів (облога Познані російськими військами під командуванням Паткуля)»¹⁷.

Окрім польських теренів російські сили були задіяні й у Литві. Після укладення Нарвського договору, на додачу до невеликого російського корпусу генерал-майора Б. Корсака, у вересні 1704 р. в Литву були введені 6 піхотних та 6 драгунських полків загальною чисельністю 10 тис. осіб під командуванням генерала А. Рєпніна. Взимку – навесні 1704–1705 рр. туди були перекинуті основні сили головної російської армії й на травень вони налічували 27 піхотних, 15 драгунських полків і окремий драгунський батальйон. Основна частина піхоти головної армії на чолі з фельдмаршалом Георгом Бенедиктом Огільві (близько 32 тис. осіб) перебувала біля Полоцька, інші частини – в Ковно, Вільно, біля Себежа, Орші, Вітебська, Мінська, Невеля¹⁸.

Українські сили на чолі з І. Мазепою на той час перебували на Правобережжі. 24 серпня 1704 р. гетьман отримав доручення Августа II спустошити маєності Любомирських на Волині, яке, однак, не поспішав виконувати, очікуючи розпорядження царя. У вересні він отаборився поблизу Любара, а у володіннях Любомирських розташував своїх козаків, аж поки не отримав звістку, що Любомирські повернулися на бік Августа II. У жовтні ж І. Мазепа попрямував на Лівобережжя і вже наприкінці місяця був у Батурині¹⁹.

Тепер про дипломатичні справи, котрі відбувалися в Стамбулі. Статейні списки російського посла в Туреччині П. Толстого містять низку записів, які свідчать про пильну увагу керівництва імперії до ситуації на її північних кордонах в грудні 1704 та в січні 1705 рр. Значною мірою тривога в османській столиці була викликана повідомленнями про заволодіння російськими військами Кам'янцем-Подільським. Особливу активність у спонуканні Стамбула до протидії московській експансії виявляв Бахчисарай, а, втім, інформація від кримської верхівки посилювалася звітками з Ясс та Бухареста.

Отже, в захищеному листі до очільника російської дипломатії Ф. Головіна від 17 грудня 1704 р. посол підсумовував актуальні на той час відомості про ініціативи кримських татар та реакцію на них османського уряду. За його словами, хан писав до Порті багато брехні, бажаючи вчинити війну зі стороною царя, та просив про дозвіл приїхати до

¹² Piwarski K. Hieronim Lubomirski, hetman wielki koronny. S. 173.

¹³ Volumina legum. Petersburg, 1860. Т. VI. С. 82–84; Письма и бумаги императора Петра Великого. Санкт-Петербург: Государственная тип-я, 1893. Т. 3 (1704–1705). С. 129–135.

¹⁴ Kamiński A. Początki antyszwedzkiego sojuszu. Ze stosunków polsko-rosyjskich 1704–1706. *Przegląd Historyczny*. 1969. Т. 60. № 2. С. 295.

¹⁵ Gierowski J. Rzeczpospolita w dobie złotej wolności (1648–1763). Kraków, 2001. S. 260.

¹⁶ Anusik Z. Karol XII. С. 122, 127, 128–130; Великанов В. Русский вспомогательный корпус на польско-саксонской службе. 1704–1706: организация и численность. *Российский военно-исторический журнал «Старый Цейхгауз»*. 2012. № 46. С. 94.

¹⁷ Burdowicz-Nowicki J. Piotr I, August II i Rzeczpospolita 1697–1706: wyd. 2-e. Kraków: ARCANA, 2013. S. 528.

¹⁸ Павленко Н. Петр Великий. Москва: Мысль, 1994. С. 180; Великанов В., Мехнев С. Курляндский поход Шереметева и «упущенная победа» при Мур-мызе (Гемауртгофе) 26 июля 1705 г. *Российский военно-исторический журнал «Старый Цейхгауз»*. 2014. № 57. С. 70.

¹⁹ Костомаров Н. Исторические монографии и исследования: изд. 2-е. Санкт-Петербург: Тип-я М. Стасюлевича, 1885. Т. 16: Мазепа и мазепинцы. С. 259–260; Сергієнко Г. Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII і на початку XVIII ст. Київ: Вид-во АН УРСР, 1963. С. 188.

Константинополя, щоб самому донести про певну важливу справу. Про це була таємна нарада в Порті, на якій одні учасники пропонували відправити до Криму когось зі знатних осіб, щоб хан розповів представнику уряду про ту справу, а інші говорили, що варто хану прибути до османської столиці. На той час питання про цей приїзд ще не було узгоджене. Також, згідно з листами кримського правителя Селім-Гірея I, міркували, чи починати війну з царською стороною, чи ні. Стосовно цього питання постановили провести нараду із багатьма старими пашами. Посланців для збору тих пашів ще не відправляли, хоча П. Толстой вважав, що незабаром відправлять. На той час турецьке керівництво готувало фермани про збір військ. Посол вважав, що їх спрямують до Дунаю задля безпеки Османської держави, оскільки пройшла чутка про вступ царських ратей у Кам'янець-Подільський²⁰.

У згаданому листі П. Толстого до Ф. Головіна було означено й інші питання відносин Стамбула з Москвою. Посол концентрував увагу зокрема на тому, що турки дуже занепокоєні через зволікання з проведенням розмежування володінь султана і царя та стурбовані через тривалу затримку султанського посла в російській столиці, але вважав, що наступного року жодних супротивних дій з їхнього боку не буде²¹.

Уже незабаром інформація про подільську фортецю підтвердилася, що викликало значне занепокоєння османської влади. Так, 19 грудня 1704 р. до П. Толстого надійшов лист купця С. Рагузинського разом з іншим листом від неназваного відправника, в якому зазначалося, що з мультянської та волоської земель надійшла достовірна новина про оволодіння царем Кам'янцем-Подільським – «Кам'янець государевий»²². А 26 грудня 1704 р. до російського посла завітав консул Рагузинської республіки Л. Барка, який після привітання П. Толстого з Різдом говорив про Кам'янець. Він сказав, що турецьке керівництво дуже занепокоєне вступом царських ратей у це місто, про що до Порті написали волоський та мультянський господарі. 25 грудня Л. Барка був у капітан-паші Аптермана, і той говорив про новину щодо вступу до Кам'янця-Подільського значної кількості московських піхоти та кінноти, про велику стурбованість Порті цією звісткою, про те, що там не можуть зрозуміти, з якої причини це сталося, і не мають достовірної інформації, чи місто було взяте військовим способом, чи царські сили зайшли з дозволу поляків. А тому Аптерман-паша цікавився у Л. Барки, чи буває той у московського посла, а якщо буває, то чи чув від П. Толстого про мету вступу московських ратей у Кам'янець. Оскільки ж Л. Барка відповів, що московського посла тими днями не відвідував і ні від кого про зайняття Кам'янця-Подільського не чув і не відає, то капітан-паша хотів, щоб той, під час можливого наступного візиту до П. Толстого, поговорив на цю тему, а потім переказав про те, що дізнається²³. Вислухавши відвідувача, росіянин зазначив, щоб той, коли буде у капітан-паші, сказав, що посол не має жодних відомостей про те, чи увійшли московські раті в Кам'янець-Подільський²⁴.

Ще одна звістка про реакцію османської влади належить до 29 грудня 1704 р. Того дня до посла надійшов лист від французького секретаря, в якому повідомлялося про нараду турків, яка тоді відбувалася, щодо входу «московитів» у Кам'янець. За словами секретаря, турки сильно переймаються тією новиною: «дуже сумніваються та бентежаться»²⁵.

Свої враження про дії Стамбула щодо загрози з царського боку П. Толстой узагальнював у зашифрованому листі до Ф. Головіна від 3 січня 1705 р. Ситуація здавалася спокійною. Посол писав, що фермани про збір турецьких військ, які готувалися, ще не відправлені і загалом супротивних намірів щодо царської держави на той рік посол не спостерігав. Однак турки дуже непокояться – «безмірно сумніваються» – через інформацію про вступ царських ратей у Кам'янець, про що наполегливо запитували у російського представника. Він же міг відповісти лише, що відомості про такий вступ не має, що було правдою²⁶.

Та вже наступного дня – 4 січня 1705 р. до П. Толстого надійшов лист від французького секретаря, який знову акцентував питання про Кам'янець-Подільський. Відправник писав, що надійшли нові відомості про місто, але він не може достатньо довідатися про рішення, ухвалені на останній нараді османського керівництва, яка відбулася в неділю. Секретар закликав посла також докласти зусиль для отримання інформації про ту нараду, передавши за своїм посередництвом дарунки капи-кегаї кримського хана Асан-азі та його писарю, яких був готовий відвідати. Сам секретар був готовий подарувати також щось від

²⁰ Российский государственный архив древних актов. Ф. 89. Оп. 1. 1704. Д. 3. Л. 608 об., 616–617.

²¹ Там само. Л. 609–610 об.

²² Там само. Л. 619 об., 621 об.–622.

²³ Там само. Л. 625 об.–626.

²⁴ Там само. Л. 626–626 об.

²⁵ Там само. Л. 626 об.–627.

²⁶ Там само. Ф. 89. Оп. 1. 1705. Д. 4. Л. 2–3 об.

себе й писав про якусь придатну для дарунку цим людям, але не вказану в листі, річ, оскільки бачив, що вирішується «велика справа». Ознакою її важливості секретар вважав відправку шуби, сургуча і шаблі кримському хану Гази-Гірею III та наказу не приїжджати до Стамбула²⁷. А ще попереднього дня П. Толстой писав Ф. Головіну про відправлення від Порти капициляр-кегаї з тими регаліями та розпорядження щодо приїзду нового хана до османської столиці для затвердження на посаді²⁸. Отже, тривожним сигналом стало саме скасування наказу про приїзд безвідносно до відправки посланця з регаліями, а не все вкупі, як це впливало із запису статейного списку про повідомлення французького секретаря.

За десять днів російський дипломат отримав повідомлення, яке засвідчило, що на той час напруга Порти щодо ситуації біля північних кордонів імперії мала значно спастись. 14 січня 1705 р. до посла надійшов лист від С. Рагузинського, датований 28 грудня 1704 р. і відправлений з Бухареста. Купець повідомляв, що попередні розмови про Кам'янець-Подільський є брехнею. Представника Порти, сераскера Юсуф-пашу С. Рагузинський називав розумною і доброю людиною, яка жодним чином не бажала війни, а позицію татар визначав як цілком протилежну: «...щоденно брешуть і кровопролиття бажать». До того ж існувала небезпека татарського бунту після смерті старого хана. С. Рагузинський розповів також про злочин, вчинений татарами, щоб приховати правду перед владою імперії. За його інформацією, від Порти був відправлений певний ага, людина «найдобріша», щоб з'ясувати справжні наміри Москви. Цей ага їздив по всіх кордонах і прийшов до висновку, що цар хоче миру, про що збирався повідомити керівництву Туреччини. Однак татарам це не сподобалося і вони його отруїли, від чого ага невдовзі помер. Але цей випадок не залишився таємницею, бо лікар, який оглядав постраждалого, засвідчив отруєння, а Юсуф-паша про все правдиво сповістив Порту²⁹.

Реакцію Порти на звістку про заволодіння росіянами Кам'янцем та заходи для своєї безпеки описував також єрусалимський патріарх Досифей II у листі до Петра I з Ясс, датованому січнем 1705 р., навіть зазначав певні подробиці щодо цієї гаданої події, дій султанського двору та воєнних розпоряджень: «Недавно деякі проїжджі звідси до Царгороду сказали там і сям, що в Кам'янець увійшов Дмитро Голіцин із дванадцятьма тисячами Москви, і налякався весь синкліт, хоча не явно, але таємно. Через те знову присудили війну на вас, наказали робити підводи та інші приготування для султанського від'їзду в Адріанополь, і веліли робити триста шайок, відправили укази в Анатолію, щоб готувалися війська, наказали хану бути готовому до під'їзду до козацьких сторін задля полону»³⁰. Крім того, в грудні 1704 р. були відправлені укази в мультянську землю про підготовку лісу та іншого для перевезення в Очаків задля посилення тамтешніх укріплень³¹.

Розглянуті записи статейних списків П. Толстого можна зіставити зі свідченнями хроніки офіційного історіографа Османської держави Мегмеда Рашида. За спостереженням О. Галенка, османська верхівка, під впливом спонукання з Криму, почала звертати увагу на події у Східній Європі лише з 1704 р. Інформація хроніки, як зауважив дослідник, дозволяє оцінити, як османські політики орієнтувалися в тамтешній ситуації³². У записі хроніки із заголовком «Прибуття деяких новин з країн Лех та Москов» і датованої 24 квітня 1705 р., зазначено, що польський король Август II виявився неспроможним протистояти нападу шведів, а тому пішов під захист московського царя. Коли ж, згідно з повідомленням Ногайли Мустафи-аги, який раніше був послом від турецької влади до Росії, Август II дізнався про вибір поляками нового короля, яким став син Яна III Собеського Якуб, то вирушив до Кам'янця з великим військом, щоб передати цю фортецю Петру I. Причому Август II сам виявляв ініціативу щодо такої передачі. Крім цього ага рекомендував не залишати без військ околиці Очакова, а Чорне море без османського флоту. І, як ідеться далі в записі, керівництво імперії прийняло до уваги звернення Ногайли Мустафи-аги: того таки 24 квітня 1705 р. було видано султанський рескрипт про те, що на візира Юсуф-пашу покладалася відповідальність за захист Очаківського та Румелійського еялетів; про розбудову Бендерської фортеці; про реагування на можливі дії московитів щодо Кам'янця-Подільського. Отже, якби цар вирішив ним заволодіти, Порта мала підтримати поляків-союзників Карла XII, а насамперед спрямувати на війну татар: «...у випадку, якщо би москов-

²⁷ РГАДА. Ф. 89. Оп. 1. 1705. Д. 4. Л. 3 об.

²⁸ Там само. Л. 2–2 об.

²⁹ Там само. Л. 5–6, 7.

³⁰ Каптерев Н. Сношения иерусалимского патриарха Досифея с русским правительством (1669–1707 г.). Москва: Тип-я А. Снегиревой, 1891. Приложения. С. 53–54.

³¹ Там само.

³² Галенко О. Східна Європа 1704–1709 рр. у висвітленні османської хроніки Мегмеда Рашида. *Україна в Центральній-Східній Європі*. 2010. Вип. 9–10. С. 265.

ське плем'я зробило злий намір відносно фортеці Каманіче, то кримський хан, зібравшись із татарським військом, спільно з Високою Державою надавав би допомогу полякам»³³.

Міркуючи про цей запис, можна зауважити відверті помилки. Так, помилковою є інформація про обрання польським королем Якуба Собеського. Не відповідає дійсності інформація про ініціативу Августа II щодо передачі царю Кам'янця-Подільського. Водночас є додаткові свідчення про значні роботи щодо укріплення Бендер. Так, «Новина» з Кам'янця-Подільського від 23 червня 1705 р. оповідала про відомість з Молдови про очікуване прибуття п'ятих пашів для укріплення Бендер, при яких був «славний інженер» Гернaro («Непаго»), котрий раніше займався фортифікаціями Белграду для турків. Свідком роботи інженера в Бендерах був певний купець, який приїхав до Кам'янця: при ньому Гернaro проводив обміри укріплень. То все турки робили через інформацію, «котру міцно вбили собі в голову», що король вирішив уступити Москві Поділля та Кам'янець і що до Кам'янця незабаром має вступити московська залога. Далі в «Новині» мовилося про потребу відправити когось до сераскера в Бендери, щоб про все довідатися, та «насамперед треба би вибити з голови турків те віддання Кам'янця та Поділля Москві»³⁴.

Важливі дані про роботи в Бендерах містяться в повідомленні І. Мазепи О. Меншикову, датованому 27 липня 1705 р.: посланець гетьмана, який повернувся від Юсуф-паші, розповів, що паша з військом чисельністю близько 10 тис. осіб займається відновленням старого замку, а біля нього почав зводити велику фортецю, «деревом обрублюючи»³⁵.

Насамкінець підсумування та спостереження щодо викладеного матеріалу. Отже, шведський король із його прибічниками в Речі Посполитій шукали підтримку Османської імперії, натомість добрих взаємин із Портою прагнув Август II. Самі ж турки мусили зважати на реальний стан справ на своїх північних кордонах, а поява значних російських та українських сил на теренах Польсько-Литовської держави виглядала доволі загрозливою. Перший із наведених у статті документів, що згадує про можливе оволодіння росіянами Кам'янцем, датується серединою грудня 1704 р. Тож уже до цього часу Порта отримала листа від Селім-Гірея I про небезпеку з боку Москви, вже до цього часу відбулася нарада османського уряду й тоді ще збиралися віддавати накази про збір військ. Наступний запис свідчить про підтвердження через два дні зазначеної звістки. Ще через тиждень П. Толстой мусив правдиво відповідати, що нічого не знає про події щодо Кам'янця. Ще через три дні французький секретар писав про нараду турецьких достойників.

Непересічним фактом видається до інформування російського посла секретаря французького посольства в Стамбулі. Звісно, можна припустити встановлення приватних контактів і роботу секретаря за винагороду. У цьому випадку секретар міг діяти і без відома французького посла. Водночас видається реальною можливість такої діяльності секретаря й за участі його начальника. Відтак певне сприяння П. Толстому з боку французів могло мати й політичну мету.

Із початком нового 1705 р. неспокій турків, звернення їх до російського посла тривали, а проте, наскільки був інформований П. Толстой, розпорядження про збір військ так і не були відправлені. Тим часом відбулися зміни на ханському троні, події навколо якої теж засвідчили значне напруження поблизу Криму, яке, однак, було вже недовгим – у середині січня всі страхи Стамбула щодо приналежності Кам'янця-Подільського завершилися, а джерелом їх поширення названо татар.

До цих свідчень статейних списків російського посольства додається й давно введений до наукового обігу лист патріарха Досифея. Він інформує, що накази про підготовку військ та флоту до протистояння з Росією все ж були віддані. Що ж до даних хроніки Мегмеда Рашида, то вельми суттєвою є згадка про більш тривалі наслідки новин про загрози для Кам'янця – ще навесні 1705 р. Юсуф-паша мав готуватися до оборони, а зокрема мав укріплювати Бендерську фортецю. Турки, згідно з хронікою, вважали, що загроза для подільської твердині надалі зберігається та були налаштовані на те, що зазіхання царя на це місто буде достатньою причиною для збройної підтримки прихильної до шведів частини Речі Посполитої. Про наміри здійснення значних робіт у Бендерах через гаданий перехід Кам'янця під московську владу свідчить також згадана в статті «Новина», а лист І. Мазепи конкретизує масштабність задіяних для цього сил.

Отже, увесь викладений матеріал свідчить про особливу увагу верхівки Османської імперії до Кам'янця-Подільського через побоювання, що це місто може стати потужним опорним пунктом Росії в її подальшому наступі на турецькі володіння.

³³ Галенко О. Східна Європа 1704–1709 рр. у висвітленні османської хроніки Мегмеда Рашида. С. 269–270.

³⁴ Мицик Ю. З джерел до історії Османської імперії та Кримського ханства XVI – першої половини XVIII ст. Україна в Центральній-Східній Європі. 2010. Вип. 9–10. С. 354.

³⁵ Батуринський архив і другі документи по історії Українського гетманства 1690–1709 гг. / Сост. Т. Таирова-Яковлева. Санкт-Петербург: ООО «Дмитрий Буланин», 2014. С. 188.

References:

- Anusik, Z. (2006). Karol XII [Charles XII]. Wrocław–Warsaw–Krakow, Poland.
- Burdowicz-Nowicki, J. (2013). Piotr I, August II i Rzeczpospolita 1697–1706 [Peter I, August II and the Polish-Lithuanian Commonwealth 1697–1706]. Krakow, Poland.
- Feldman, J. (1925). Polska w dobie wielkiej wojny północnej 1704–1709 [Poland during the Great Northern war, 1704–1709]. Kraków, Poland.
- Feldman, J. (1926). Polska a sprawa wschodnia 1709–1714 [Poland and the Eastern question, 1709–1714]. Kraków, Poland.
- Gierowski, J. (2001). Rzeczpospolita w dobie złotej wolności (1648–1763) [Polish-Lithuanian Commonwealth in the Age of Golden Liberty (1648–1763)]. Krakow, Poland.
- Halenko, O. (2010). Skhidna Yevropa 1704–1709 rr. u vysvitlenni osmanskoï khroniky Mehmeda Rashyda [Eastern Europe 1704–1709 in the light of the Ottoman chronicle of Megmed Rashid]. *Ukraina v Tsentralno-Skhidnii Yevropi – Ukraine in Central-Eastern Europe*, 9–10, P. 263–295.
- Here, V. (1876). Poslednyi variah [The Last Varangian]. *Drevniia y novaia Rossyia – Ancient and Modern Russia*, II, 6, P. 97–126.
- Kamiński, A. (1969). Początki antyszwedzkiego sojuszu. Ze stosunków polsko-rosyjskich 1704–1706 [The beginnings of the anti-Swedish alliance. From Polish-Russian relations 1704–1706]. *Przegląd Historyczny – Historical overview*, 60, 2, P. 291–313.
- Kapterev, N. (1891). Snosheniia yerusalymskoho patryarkha Dosyfeia s russkym pravytelstvom (1669–1707 h.) [Relations between Patriarch Dosifei of Jerusalem and the Russian government (1669–1707)]. Moscow, Russia.
- Mytsyk, Yu. (2010). Z dzherel do istorii Osmanskoi imperii ta Krymskoho khanstva XVI – pershoï pol. XVIII st. [From sources to the history of the Ottoman empire and the Crimean khanate of the 16th – the first half of the 18th c.]. *Ukraina v Tsentralno-Skhidnii Yevropi – Ukraine in Central-Eastern Europe*, 9–10, P. 327–360.
- Pavlenko, N. (1994). Petr Velikij [Peter the Great]. Moscow, Russia.
- Piawski, K. (1929). Hieronim Lubomirski, hetman wielki koronny [Hieronim Lubomirski, grand crown hetman]. Kraków: Poland.
- Serhiienko, H. (1963). Vyzvolnyi rukh na Pravoberezhnii Ukraini v kintsii XVII – na poch. XVIII st. [The liberation movement in Right-Bank Ukraine in the late 17th – the early 18th c.]. Kyiv, Ukraine.
- Tayrova-Yakovleva, T. (2014). Baturynskiy arkhyv y druhye dokumenty po ystoryi Ukraynskoho hetmanstva 1690–1709 hh. [The Baturyn archive and other documents on the history of the Ukrainian Hetmanate, 1690–1709]. Saint Petersburg, Moscow.
- Tengberg, E. (1953). Från Poltava till Bender. En studie i Karl XII: s turkiska politik 1709–1713 [From Poltava to Bender. A study of Charles XII's Turkish policy 1709–1713]. Lund, Poland.
- Velikanov, V. (2012). Russkij vspomogatelnyj korpus na polsko-saksonskoj sluzhbe. 1704–1706: organizatsiia i chislennost' [Russian auxiliary corps in the Polish-Saxon service. 1704–1706: organization and numbers]. *Rossiiskij voenno-istoricheskij zhurnal «Staryj Czejkhgauz» – Russian military history journal “Stary Cheikhgauz”*, 46, P. 92–99.
- Velikanov, V., Mekhnev, S. (2014). Kurlyandskij pokhod Sheremeteva i «upushhennaya viktoria» pri Mur-my'ze (Gemaue'rtgofo) 26 iyulya 1705 g. [Sheremetev's Courland campaign and the “lost victory” at Mur-myz (Gemaue'rtgofo) on July 26, 1705]. *Rossiiskij voenno-istoricheskij zhurnal «Staryj Czejkhgauz» – Russian military history journal “Stary Cheikhgauz”*, 57, P. 70–80.

Станіславський В'ячеслав Володимирович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України (Київ, Україна).

Stanislavskiy Viacheslav – candidate of historical sciences, senior researcher at the Institute of history of Ukraine of the National academy of sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

E-mail: vvslavaua@ukr.net

Дата подання: 6 серпня 2025 р.

Дата затвердження до друку: 22 жовтня 2025 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Станіславський, В. Російські війська на теренах Речі Посполитої, повідомлення про гагане захоплення ними Кам'янця-Подільського та реакції турецького уряду (грудень 1704 – січень 1705 рр.). *Сіверянський літопис*. 2025. № 6. С. 30–36. DOI: 10.58407/litopis.250603.

Цитування за стандартом APA

Stanislavskiy, V. (2025). Rosiiskii viiska na terenakh Rechi Pospolytoi, povidomlennia pro hadane zhakhoplennia nymy Kamiantsia-Podilskoho ta reaktsii turetskoho uriadu (hruden 1704 – sichen 1705 rr.) [Russian troops on the territory of the Polish-Lithuanian Commonwealth, reports of their alleged capture of Kamianets-Podilskyi, and reactions of the Turkish government (December 1704 – January 1705)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 6, P. 30–36. DOI: 10.58407/litopis.250603.

